

УДК 355.23:351.746.1

Василь БАРАТЮК,
кандидат військових наук, доцент
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький

Олександр ЛАЗОРЕНКО,
кандидат психологічних наук
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ НАВЧАННЯ ПРИКОРДОННИКІВ ДІЙ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ І ЗАСОБІВ ВПЛИВУ НА ПРАВОПОРУШНИКІВ

Статтю присвячено вивченню окремих підходів щодо застосування прикордонниками зброї, спеціальних засобів, заходів фізичного впливу під час виконання службових обов'язків. Проаналізовано зміст окремих положень керівних документів з проблематики дослідження. Запропоновано навчальний курс для удосконалення підготовки охоронців кордону до дій із застосування заходів і засобів впливу на правопорушників під час охорони державного кордону.

Ключові слова: *прикордонник, правопорушник, зброя, спеціальні засоби, заходи впливу.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сьогодні соціально-політична обстановка на державному кордоні країни залишається

© Баратюк В., Лазоренко О.

складною. У цих умовах правопорушники законодавства з прикордонних питань нерідко переходять до зухвалих дій, які полягають у невиконанні законних вимог прикордонних нарядів, силовому протистоянні під час їх затримання та припинення правопорушень, блокуванні об'єктів прикордонної інфраструктури, вчиненні неозброєних та озброєних провокацій тощо. Як свідчить аналіз обстановки на державному кордоні, прикордонні наряди все частіше змушені у визначених чинним законодавством випадках застосовувати силові методи впливу для припинення правопорушень.

Зважаючи на вимогу щодо дотримання прав і свобод людини і громадянина прикордонниками під час здійснення діяльності із забезпечення недоторканності державного кордону [1], постає питання, як навчити прикордонника законно протидіяти вищерозглянутим викликам та не перевищити своїх повноважень? Пошук відповіді у спеціальній та науковій літературі не дав очікуваного результату, а думки практиків, які працюють у цій сфері, різняться. Тому особливої актуальності набуває пошук педагогічних інструментів для формування знань і вмінь у прикордонників щодо використання різних способів впливу на правопорушників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опираються автори. Проблемами застосування заходів і засобів впливу займалися вчені різних галузей науки, зокрема юридичних, військових, психологічних, національної безпеки. Окремі аспекти досліджуваної теми знайшли своє відображення у наукових працях О. М. Бандурки, І. В. Банікевича, А. П. Коренева, Ю. І. Ляпунова, Р. М. Ляшука, О. С. Фролова та інших. Разом з тим актуальною залишається проблема визначення єдиних підходів до комплексного навчання прикордонників застосування силових заходів із залученням фахівців різного профілю діяльності, зокрема: тактики прикордонної служби, прикордонного контролю, особистої безпеки та застосування сили, психології.

Тому **метою статті** є дослідження змісту нормативно-правових актів з питань застосування заходів і засобів впливу на правопоруш-

ників та формування поглядів на технологію навчання прикордонників щодо їх застосування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджуючи підстави і порядок застосування військовослужбовцями Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ) заходів і засобів впливу на правопорушників під час виконання службових завдань, необхідно звернутися до нормативної бази, яка повинна містити відповідь на проблемне питання. Основним керівним документом прикордонного відомства з проблематики дослідження є Інструкція про застосування зброї, бойової техніки, озброєння кораблів (катерів), літаків і вертольотів ДПСУ, спеціальних засобів та заходів фізичного впливу під час охорони кордону та виключної (морської) економічної зони України (далі – Інструкція). Разом з тим детальне вивчення Інструкції вказує на те, що за змістом вона доволі складна й обтяжлива для сприйняття та вивчення, а деякі її положення викликають неоднозначне трактування. Тому для реалізації мети дослідження варто проаналізувати зміст основних положень Інструкції.

Так, у першому розділі Інструкції (“Загальні положення”) розкриваються нормативно-правові документи, на яких ґрунтується зміст цього документа, а також визначається значення певних термінів, які використовуються в ній. Звертає на себе увагу неоднозначне трактування поняття “зброя” (пп. 1.4 [2]). У першому випадку “зброя” – це предмети та пристрої, що призначені для ураження живих цілей, кораблів, літаків (вертольотів) та інших об’єктів і не мають іншого призначення, у другому випадку “зброя (озброєння)” Державної прикордонної служби України – це табельна вогнепальна та інша зброя (ракетна, реактивна тощо), що є на озброєнні в ДПСУ. На нашу думку, різниця між поняттями полягає у належності суб’єкта використання зброї. Перше поняття вказує на зброю, яку можуть використовувати правопорушники у різних ситуаціях, наприклад, при вчиненні збройного опору законним вимогам прикордонників, а друге поняття вказує на зброю, яка існує на озброєнні у підрозділах охорони державного кордону і використовується прикордонниками під час виконання службових завдань. Таким чином, термінологія Інструкції є досить

неоднозначною щодо визначення дефініції поняття “зброя”. Сучасні підходи до її класифікації необхідно узагальнити в одному нормативно-правовому акті.

Іншим важливим визначенням є трактування поняття “погроза застосування зброї”. Ми підтримуємо думку Р. М. Ляшука, що оголення зброї, приведення її у готовність до застосування, погроза зброєю (словесна) або шляхом її демонстрації тощо слід розцінювати як підготовчі дії до застосування або використання зброї [3]. Узагальнюючи викладене вище, можна умовно поділити погрози застосування зброї на приведення зброї правопорушником у положення приготування до застосування та усну погрозу застосування зброї. Таке розмежування дозволяє прикордоннику вибирати адекватний захід або засіб впливу на правопорушника.

У другому розділі “Застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів, зброї та бойової техніки” визначено права та обмеження прикордонників у діях щодо застосування заходів і засобів впливу на правопорушника. Для прикордонників, призначених на охорону державного кордону, Інструкцією встановлено озброєння та кількість патронів на певний вид озброєння (п. 2.1.1 [2]), а також визначені види засобів, які належать до спеціальних. Їх класифікують за призначенням: засоби індивідуального захисту, засоби активної оборони, засоби для примусової зупинки автотранспорту (п. 2.1.1 [2]). Цікавим є те, що у переліку засобів активної оборони відсутні такі засоби, як світлошумові пристрої відвертальної дії, але вони з’являються у розділі, де визначається перелік умов застосування спеціальних засобів (п. 2.4.6 [2]). Звідси виникає питання щодо правомірності застосування таких пристроїв.

Також у цьому розділі визначено право прикордонників щодо зберігання, носіння та застосування спеціальних засобів і зброї у позаслужбовий час і приведено перелік правових актів, на яких воно ґрунтується. На жаль, розширених пояснень щодо цього права прикордонників не надається, що в умовах недостатньої правової компетентності дозволяє кожному прикордоннику тлумачити його на свій розсуд.

Аналіз обмежень, викладених у формі умов і межі застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів, службових собак і вогнепальної зброї показав додатковий засіб впливу, такий як службовий собака, та обмежив зброю до вогнепальної (п. 2.2 [2]). Ще раз зауважимо, що у п. 1.4 Інструкції надано загальне визначення поняття “зброя”. Продовжуючи наукові роздуми щодо п. 2.2, виникає суперечність у розумінні понять, які застосовані у цьому підрозділі. Це поняття “застосування сили” і “фізична сила”. Ми підтримуємо думку О. С. Фролова [4], що поняття “застосування сили” є більш широким у порівнянні з більш вузьким поняттям – “застосування зброї”. Однак у контексті нашого дослідження слід відмітити, що поняття “застосування сили” слід використовувати тоді, коли застосування наявних можливостей прикордонників повинно передувати попередженню про намір їх використання, якщо дозволяють обставини. А друге поняття – “фізична сила” – використовується тоді, коли прикордонники можуть застосовувати наявні засоби і заходи без попередження, якщо виникла безпосередня загроза життю або здоров’ю громадян або прикордонників. Виникає питання, указані поняття за змістом однакові чи різні? Цікавим також є надання права прикордонникам у застосуванні службових собак у першому випадку, який ми розглядали, і відсутність такого права у другому випадку, тому що службові собаки виключені з приведеного переліку засобів.

Вдалим, на наш погляд, є трактування змісту обмежень через поняття “забороняється” (п. 2.2.3 [2]) та наголошення на необхідності уникати “застосування сили” (п. 2.2.4 [2]), а при неможливості уникнення її міра повинна сприяти виконанню завдань прикордонниками та завдавати мінімальну шкоду здоров’ю правопорушників і громадян. Слід відмітити, що разом з розглянутими обмеженнями, Інструкція передбачає низку застережень у застосуванні спеціальних засобів, які спрямовані на мінімізацію шкоди здоров’ю людині від їх застосування.

Окремо зупинимось на аналізі умов, в яких прикордонник може використати заходи та застосувати засоби, які передбачає Інструкція (п. 2.3–2.5 [2]). Приведені в ній умови ранжують заходи і засоби з

впливовості на дії правопорушників та вказують на необхідність вичерпності ситуації на перехід до застосування наступних можливостей прикордонника, але разом з тим нормативним актом також передбачені умови, коли застосовується останній впливовий засіб – зброя.

В умовах використання заходів фізичного впливу є певна неясність. Інструкція дозволяє використовувати заходи фізичного впливу, у тому числі прийоми рукопашного бою, з метою припинення правопорушення, затримання правопорушника та відвернення небезпеки, що загрожує життю і здоров'ю людей, прикордонникам (п. 2.3 [2]). Але наступне її положення вказує, що для захисту використання засобів фізичного впливу буде правомірним лише тоді, якщо обстановка свідчить про те, що ненасильницькі дії не будуть ефективними для виконання завдань, що виконуються. Складність навчання застосуванню заходів фізичного впливу полягає у відсутності завершеності тлумачення поняття “захист”. На нашу думку, під цим поняттям необхідно розуміти захист життя та здоров'я громадян і прикордонників, що вимагає пошуку межі, яка відокремлює ненасильницькі дії від заходів фізичного впливу.

Використання спеціальних засобів – найскладніше положення Інструкції (п. 2.4 [2]). Почнемо з того, що більшість зі спеціальних засобів не знайшли свого відображення у порядку їх використання. Вони викладені як “інші спеціальні засоби”. Проблема у такому: не переховані спеціальні засоби (наприклад, світлошумові пристрої відвертальної дії) мають відмінності за характеристиками впливу на людину, способами застосування та обмеженнями. Для них всіх приведений загальний перелік умов застосування, а способів використання конкретних засобів і обмежень для них не наведено.

Щодо застосування службових собак, то їх застосування обмежено трьома положеннями. Усі вони несуть загальний зміст, тлумачення якого залежить від рівня підготовки тих, хто застосовує службових собак. Наприклад, виникає питання, чи дозволяється застосовувати службових собак для захисту громадян і самозахисту від нападу та інших дій, що створюють загрозу їх життю або здоров'ю, у випадку

застосування положення Інструкції “для подолання протидії законним вимогам прикордонників”? На жаль, відповідь на це питання в Інструкції відсутня.

Розглядаючи умови застосування зброї та бойової техніки прикордонниками під час виконання завдань з охорони державного кордону України (п. 2.5.2 [2]) слід зазначити, що окремі положення цього пункту викладені з певними повторами або подвійними трактуваннями. Наприклад, у пунктах 1, 2, 4, 5 зустрічається фраза “...відбиття нападу...”, при чому у пункті 1 прикордонникам надано право застосовувати зброю та бойову техніку “для відбиття збройного нападу...”. Виникає питання, у разі неозброєного нападу на прикордонника в цьому випадку він має право застосовувати зброю?

Окрім цього, застосування зброї вимагає додаткових знань. Наприклад, розглянемо положення про застосування зброї для “затримання особи, яку застали при вчиненні тяжкого злочину і яка намагається втекти”. Для дій у наведених умовах необхідно вміти відрізнити злочин від адміністративного правопорушення та класифікувати злочини за ступенем суспільної небезпеки.

Також привертає увагу низка понятійних протиріч. Так, прикордонники під час виконання завдання з охорони державного кордону України, застосовують зброю та бойову техніку для відбиття нападу на прикордонника або членів його сім’ї, якщо їх життю і здоров’ю загрожує небезпека. Питання полягає у такому: відбиття нападу на членів сім’ї прикордонника, якщо їх життю і здоров’ю загрожує небезпека, входить у перелік завдань, які виконують прикордонники з охорони державного кордону? Згідно з керівними документами такого завдання немає, але практичний досвід не виключає можливість виникнення таких умов.

Інструкція визначає коло посадових осіб, які приймають рішення щодо застосування зброї. За певних умов таке право надається тільки командирі прикордонного підрозділу або його прямим начальникам, тим самим обмежуючи право старшого прикордонного наряду на прийняття рішення щодо застосування зброї. Аналіз умов, коли таке

рішення необхідно буде приймати, указує на необхідність розширення такого права і для прикордонного наряду. Насамперед, це стосується прикордонних нарядів, які виконують завдання в зоні проведення антитерористичної операції.

Аналізуючи правомірність використання засобів фізичного впливу на правопорушника (п. 2.3.3 [2]) доходимо висновку, що їх застосування повинно відбуватись після здійснення прикордонником певних “ненасильницьких дій”, роз’яснення яких у Інструкції не надається. На нашу думку, ці дії полягають у певному психологічному впливі на правопорушника, який, безумовно, повинен базуватись на стандартах культури прикордонної служби. Складними, але дієвими методами психологічного впливу є методи переконання, рефлексії, навіювання, передачі (приховування) інформації та інші.

Неоднозначно може трактуватись положення щодо права, наданого прикордонникам, установлювати “зону безпеки”, тобто утримувати затримувану особу на відстані, що забезпечує захист від раптового нападу (п. 2.5.6 [2]). Як Інструкція, так і інші нормативно-правові акти не конкретизують величину зазначеної відстані. Відповідно, кожний прикордонник установлює її на власний розсуд і не завжди адекватно до обстановки, що складається.

Усе вище викладене свідчить про необхідність навчання прикордонників дій щодо застосування заходів і засобів впливу на правопорушників під час служби з охорони державного кордону України. В основу змісту навчання необхідно покласти принципи: адекватності, правомірності, уміння застосування прикордонниками наявних заходів та засобів впливу на правопорушника. Таке навчання повинно бути окремою дисципліною або входити до неї модулем. Пропонується такий її зміст.

Тема “Основні поняття”.

Зміст основних термінів. озброєння, спеціальні засоби, службові собаки. Заходи фізичного впливу. Ненасильницькі заходи впливу. озброєння та екіпіровка прикордонних нарядів.

Тема “Права та обмеження прикордонників”.

Типові види правопорушень. Умови використання прикордонниками права на застосування заходів та засобів впливу на правопорушників при припиненні правопорушення. Обмеження прав прикордонників. Особиста безпека прикордонників.

Тема “Ненасильницькі заходи впливу”.

Основні правила та прийоми ненасильницького впливу на правопорушників.

Тема “Заходи фізичного впливу”.

Умови застосування заходів фізичного впливу, обмеження щодо їх застосування. Прийоми рукопашного бою та їх застосування.

Тема “Застосування спеціальних засобів”.

Умови використання спеціальних засобів, обмеження щодо їх застосування. Особливості застосування різних видів спеціальних засобів. Основні способи використання. Загальні заходи безпеки при поводженні зі спеціальними засобами.

Тема “Застосування службових собак”.

Умови використання службових собак та обмеження щодо їх застосування.

Тема “Застосування зброї та бойової техніки”.

Загальні заходи безпеки при поводженні зі стрілецькою зброєю. Порядок дій після застосування зброї. Умови застосування зброї та бойової техніки та обмеження щодо їх застосування. Особливості застосування різних видів зброї.

Тема “Правові підстави та відповідальність посадових осіб ДПСУ при виконанні вимог Інструкції”.

Повноваження осіб ДПСУ. Відповідальність за перевищення влади чи службових повноважень. Відповідальність за порушення вимог Інструкції. Підстави та порядок застосування заходів адміністративного процесу.

Тема “Тренування у використанні вимог Інструкції”.

Для більш якісного засвоєння програми дисципліни доцільно здійснювати її вивчення у взаємозв’язку з такими напрямками загальної підготовки прикордонників: тактика прикордонної служби, прикордонний контроль, особиста безпека та застосування сили (фізична

підготовка, вогнева підготовка, медична підготовка), правова підготовка, морально-психологічне забезпечення, кінологія та ін.

Підбиваючи підсумок викладеного, варто зробити **висновок** про те, що зміст Інструкції містить низку проблемних питань. Вона має певні протиріччя, повтори та дозволяє вільно трактувати деякі її положення, що ускладнює опанування викладених у ній вимог. Для покращення засвоєння вимог Інструкції пропонується вивчати її зміст із залученням фахівців різного профілю діяльності в межах єдиного курсу або окремого модуля. Приведений у статті курс може бути використаний для підготовки військовослужбовців у навчальних центрах і закладах ДПСУ, а після доопрацювання – для підготовки правоохоронців у інших правоохоронних органах.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів досліджуваної проблеми. Напрямом подальших наукових пошуків може стати експериментальна перевірка дієвості запропонованого курсу та його впровадження в практичну підготовку прикордонників до несення служби з охорони державного кордону.

Список використаної літератури

1. Про Державну прикордонну службу України : Закон України // ВВР. – 2003. – № 27. – Ст. 208.
2. Про затвердження Інструкції про застосування зброї, бойової техніки, озброєння кораблів (катерів), літаків і вертольотів Державної прикордонної служби України, спеціальних засобів та заходів фізичного впливу під час охорони державного кордону та виключної (морської) економічної зони України [Електронний ресурс] : наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України від 21 жовтня 2003 року № 200. – Режим доступу : <http://10.241.2.180/Npd/search?n=483>
3. Ляшук Р. М. Спеціальні принципи застосування силових заходів Державної прикордонної служби України [Електронний ресурс] / Р. М. Ляшук // Форум права. – 2009. – № 2. – С. 244–249. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index
4. Фролов О. С. Проблеми правового регулювання і практики застосування вогнепальної зброї, спеціальних засобів та заходів фізичного впливу

працівниками органів внутрішніх справ : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 “Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право” / О. С. Фролов ; Університет внутрішніх справ. – Х., 2000. – 16 с.

Рецензент – кандидат військових наук, доцент Морозов І. В.

Баратюк В., Лазоренко А. Актуальные вопросы обучения пограничников действиям по применению мер и средств воздействия на правонарушителей

Статья посвящена изучению отдельных подходов по применению пограничниками оружия, специальных средств, мер физического воздействия во время выполнения служебных обязанностей. Проанализировано содержание отдельных положений руководящих документов по проблеме исследования. Предложен учебный курс для совершенствования подготовки стражей границ к действиям по применению мер и средств влияния на правонарушителей во время охраны государственной границы.

Ключевые слова: пограничник, правонарушитель, оружие, специальные средства, меры воздействия.

Baratyuk V., Lazorenko A. Topical issues of border guard training on the application of measures and means of influence on violators of the law

The article is devoted to the study of individual approaches in accordance with conditions and grounds of application by the border guards of the weapon, special means, physical force during the execution of tasks on state border protection. The topicality of the research lies in the fact that during accomplishing their missions border guards often have to use power to prevent violations. Because of the requirement to respect the rights and freedoms of man and citizen by border guards during the implementation of their activities of ensuring the inviolability of state borders, the training of border guards and their ability to counteract the offenders on the law-granted base is important and relevant issue.

The article analyzes the main provisions of the Instruction on the use of weapons, military equipment, armament of ships (boats), airplanes and helicopters of the SBGS of Ukraine, special means and measures of physical restraint during border protection and protection of exclusive (maritime) economic zone of Ukraine, as well as researchers on selected issues. On the basis of the number of inconsistencies and contradictions regarding the interpretation of certain provisions of the Regulations were revealed. The generalized view of the identified problems was produced.

On the basis of the research it was proposed to train border guards, during the studying of a discipline or in a separate module, to use skills on application of measures and means of influence against violators. Such training requires to attract professionals of tactics of the border protection, border control, personal safety and the use of force (physical training, fire training, medical training), legal education, moral and psychological support, dog breeding for teaching cadets.

The developed course can be used for military training in the training centers and institutions of the SBGS of Ukraine, and after revision, even for the training of other law enforcement officers in different law enforcement agencies.

The direction for further scientific research may be experimental verification of the effectiveness of the proposed course and its implementation in practical training of border guards for accomplishing their missions on the state border protection.

Keywords: *border guards, violator, weapon, special means and measures of influence.*